

Kärlek, sorg, kriser och kreativitet

Clarence Crafoord

Föredag i serien ”Psykoanalys från vaggan till graven” ABF-huset, 8 dec 2010.

Moderator: Maria Yassa

Mina damer och herrar!!

Jag ser mig nuförtiden mera som freudian än som läkare och psykiater. 16 års deltidsarbete med den stora svenska Freudöversättningen har förstås bidragit till den orienteringen. Min psykoanalytiska grund har under tiden alltmer avvisats av psykiatri och vårdverksamhet, men jag kan samtidigt se att de psykoanalytiska utgångspunkterna verkar i det tysta som den samtida mäsklighets nödvändighet.

Kanske är det ändå så när allt kommer omkring att psykoanalysen har allt mindre att erbjuda kärnverksamheten inom psykiatrin. Förståelse för omedvetna motiv bakom människors handlande förefaller att intressera psykiatrins utövare allt mindre, samtidigt som metoder att fokusera på handlingarna som beteenden genomsyrar arbetet liksom diagnoser och behandlingar inriktas på att förändra beteenden snarare än att förstå och ägna tid åt omedvetna motiv och dolda önskningar.

Det psykoanalytiska tänkandet från Freud och framåt verkar ändå införlivad i vår kultur, lite som upplevelsen av tyngdlagen. Det har alltid funnits där hos den idag levande generationen och påverkat oss och efter Freud äger vi något slags insikt om ett levande omedvetet och en symbolvärld i språk och kreativitet som påverkar alla våra handlingar och relationer. Detta gäller också vården, också om dess fokus har flyttats annorstädes. Psykoanalysen kanske mår väl av att inte längre stängas med en vård som inte vill veta av den.

I grunden har ju psykoanalysens läror att göra med människans predikament som är att kunna tänka och reflektera över sig själv och sitt eget livslopp, något som redan i begynnelsen handlar om att utvärda och bearbeta förluster alltifrån utdrivningen ur det första paradiset – den oförläpneliga tillvaron i livmodern. Vi bär nog alla med oss fantasin och minnet av tillvaron som en sammansmältning i en kroppslig förening inuti moderns kropp innan den oerhörda upptäckten sker: att det finns en annan och att man själv är ”en Annan”. Detta är kanske ett slags *förfödelse*, som äger rum en tid innan utdrivningen ur paradiset äger rum. Därmed börjar det psykiska livet och den rad av sorger, övergivanden, hopp om återförening, förälskelser, sammansmältning, åtskillnader, insomnanden, uppvaknanden, den oändliga raden av dagar, med upplevelser, glädjeämnen, förväntningar, besvikelser och försakelser, ja detta liv som väntar varje nyfödd och denna död som alltifrån födelsedagen obevekligt närmar sig och i grunden är närvarande i varje stund. Slutligen närmar sig döden som är en slutgiltig form av sammansmältning. Den framstår som förlusten av hela tillvaron, något så oerhört svårt att föreställa sig. Människor har därför i alla tider haft svårt att acceptera denna totalförlust. Alla religioners föreställningar innehåller därför någon form av fortsättning, lyckosam njutning eller helvetiskt lidande, det beror på hur man har levt. Det slutliga upphörandet finns bara som drömmen om Nirvana. Är inte föreställningen om Nirvana ett slutgiltigt *äntligen* efter otaliga ofullkomliga återfödelse?

Sådana är villkoren för oss människor. Därmed det allmänna ursprunget till rubriken för dagens diskussioner

Sorg och brist som en skapandets källa

Hjälplöshetens ursprung

Vi kan börja med konstaterandet att människan, när hon föds, är den allra hjälplösaste av alla däggdjursvärldens ungar, kanske undantagande pungdjuren som ju föds till ytterligare en livmodersliknande tillvaro i mammans lilla ficka. Människobarnet är ju helt beroende av omvårdnaden i sin omedelbara närhet, utkastat som det är från den livmoderliga tillvaron i en trygg inre värld av värme, mörker, rogivande brus och vaggande rytmer. Kanske har den rätt som tänker sig livmoderstillvaron som ett paradiset att alltid längta till. Här finns ju också bruset av en ständig rytmisk musik som faktiskt ger eko och återkallas inom alla kända musikformer.

Hur kom vi in i moderlivet?

Frågan om hur vi kom in i moderlivet kan också ge upphov till livliga fantasier: hur upptäckte föräldrarna varandra, hur fattade modern beslutet att låta sig befruktas av just denna man? Hurdant var mötet och hur uppkom tanken att ”bilda familj” som det brukar heta? Hur påbörjades utvecklingen av gemenskap och samliv mellan dessa de egna dagarnas upphov? Vilka fantasibilder tillåter våra senare erfarenheter att vi bygger upp kring förutsättningarna vid vår konception? Många av oss bromsar upp inför tanken på föräldrarnas befruktande samlag, deras berusande och uppslukande extas eller deras trevande försök till förförelse. Ofta tror jag att det är så att en kvinna som möter den rätta doften i mötet med en man utser honom att bli hennes barns far. Kanske är just den tanken: ”Den mannen vill jag ska bli far till mitt barn!”, medveten eller omedveten, just det moment som öppnar kanalerna för befruktningen och vägen till skapandet av nytt liv. Blotta önskanen och den skapande tanken medverkar måhända till att skapa den rätta genomsläppligheten i de kemiska substanserna som är inblandade och ger just de rätta signalerna till det mogna ägget att göra sig mottagligt. De flesta män tror jag inte anar vad som är på gång – de är, tror jag, mest inriktade på att genomföra vad de tror är sitt initiativ till förförelsen och inledningen till herdestundens fullbordan.

Alltjämt i dessa moderna tider står vetenskapen rådvill inför vilka exakta förutsättningar som inverkar på fertiliteten och många är de par som efter undersökningar och besvikande besked plötsligt och oväntat blir gravida. Kanske händer det efter beslutet att försöka adoptera barn eller till och med efter en adoption. Som om all spänning kring att ”skaffa barn” hade släppt och man bara låter lusten till varandra lossna.

I bjärt kontrast till denna tanke finns krigföringen med våldtagning och sargande av kvinnor som maktmedel. En del blir gravida på det mest grymma och oönskade sätt. Kan akten att låta befruktning ske i ett så desperat läge vara ett medel att föra generna vidare till varje pris? Att trots all förtvivlan och utsägligt lidande ändå sätta hopp till en ny generation.

Embryologin lär oss om den märkvärdiga fosterutvecklingens mirakler, Lennart Nilssons bilder talar sitt tydliga språk. Bara vår fantasi kan ge oss föreställningar om hur det lilla fostret upplever sin intrauterina värld. Kanske man kan använda sig av det ursprungligaste av biologiska principer, celldelningen, som prototyp för vad som sker i framväxandet av en psykisk verklighet och inre värld. Vid celldelningen sker en uppdelning av alla kromosomerna i cellkärnan så att de nya cellerna nästan blir kopior av ursprungscellen. Men en förskjutning sker i den successiva generationen av celldelningar så att så småningom en differentiering av cellerna sker – ursprungscellerna blir så småningom

till specialiserade varianter, allt styrt av en genetisk påverkan som ju är en form av ett biologiskt minne som kommer att styra celledelningen i riktning mot nervceller, körtelceller eller synceller, det beror på.

Livets avgörande händelse

När vi med fantasins hjälp försöker sätta oss in i tillvaron i moderlivet blir resultatet oftast att vi tänker oss tillvaron inne i moderskroppen som bekymmerslös och behaglig. Tak över huvudet, mat för dagen, alla behov tillgodosedda, dämpad musik och lagom varmt mörker. Inget övrigt att önska, för man kan ingenting veta om någon annan värld än den som just nu är tillvaron. Min gissning är att vi bär med oss fragmentariska kroppsminnen av den här tillvaron. Det är inga minnen vi kan återkalla annat än i fantasin och vi lyckas på sin höjd rekonstruera ett ögonblick, ett fragment, då vi upplever en *annanhet*, att det finns en annan värld därute av ljud och beröringar.

Själva födelsen är säkerligen värre än den värsta jordbävning och jag har ibland uttryckt tanken att det barn som just ska födas – om det kunde tänka sådana tankar – skulle genomfaras av övertygelsen att ”detta är slutet på världen, slutet på min hittills så behagliga tillvaro!”

Några av de tidigaste psykoanalytikerna, till exempel Otto Rank (1884-1939), talade om födelsetraumat som förlusten av den ombonade tryggheten i moderlivet och en del senare författare som Arthur Janov (f 1924) har försökt rekonstruera födelsetraumats ohygglighet genom att söka återskapa spädbarnets primalskrik som det utstöter vid födelsen. Det är ett konstaterande att människobarnet är det enda djur som skriker ut i ångest vid födelsen. Kanske är detta bara gammalt trams men det kan ändå ligga något i att tänka sig in i och låta fantasin löpa i den här riktningen. Är undergången total? Vad hände? man skulle vilja fråga varje baby: ”Hur var tillvaron i moderlivet?” ”vad hände strax därefter? Vilka mötte dig och vilka var ansiktena runt om, till vilken miljö kom du och hur blev du mottagen? Kände du igen någon?”

Vi vet mycket om hjärnans intensiva utveckling under den första tiden omkring födelsen. Synapserna förökas i en hastighet som är svindlande, aktiviteten i nervcellerna är oerhörd. Sinnesorganen är utvecklade. Var göms alla intryck från denna tid? Det vet ingen, vi kan bara spekulera kring att en myriad av skeenden kan registreras, kanske i en kaotisk virvel, kanske i någon form av organiserade fragment. Vi kan bara gissa.

Är det sant att födelsen var ett trauma? Kastades det nyfödda barnet omedelbart in i sin första utvecklingskris redan timmarna efter födelsen?

Som nyfödd är man kanske på något sätt förberedd för återföreningen med mamma som numera sker redan minuterna efter födelsen. Den här återanknytningens minut har skildrats i en mängd skrifter och studier. Babyn känner igen doften av mamman och har ett slags förberedd inprogrammering av ansiktet som dyker upp i synfältet. Kroppskontakten och den ljuvliga sammansmältningen vid bröstet är ju också omvittnad och omsjungen och måste väl beskrivas som kärlekens allra tidigaste och viktigaste ursprung. Men allt tycks vara dolt i kvardröjande icke sammanfogade fragment av minnen, ett sammelsurium.

Kärleken finns i återföreningen

Att som nyfödd komma i kontakt med moderskroppen igen är vad Freud benämner som ”Att finna objektet är att återfinna det”. Den kroppsliga och känslomässiga hungern som stillas, den kroppsliga vilan och själsliga friden som är tvinnad in varandra äger rum i den intensiva härlighet som kallas kärlek. För att tala i psykoanalytiska termer så kan man kanske säga att det första kärleksobjektet är funnet och införlivat i den återförening som är återupprättandet av den livmoderliga tillvaron i modersfamnen. Det är ju inte så konstigt att

denna bild av barnet vilande i modersfarnen har blivit alla ikoners ikon, åtminstone inom kristenheten.

I de upprepade återföreningarna förstärks kärleken i en ömsesidighet som lägger grunden till människans införlivande av den grundläggande självkärlek som man skulle kunna kalla *urkärlek*. Inom psykoanalysens språkbruk brukar denna kallas *den primära narcissismen*. Denna primära grundmurade känsla av att ha ett värde kanske kan ses som ett slags kärlekens fondkapital som förhoppningsvis i de allra flesta fall kan vara livet ut, ett fondkapital som dock inte är ousinligt utan på olika upptänkliga vis kan återlåtas genom trauman och sorger under livets gång liksom det med varierande framgång kan fyllas på och, om liknelsen tillåts, i olika grad kan förränta sig.

Att förlora den man älskar mest väcker sorg och vrede

Samtidigt är det alltså människans predikament att om och om igen älska och förlora det hon älskar mest, objektet för den ursprungliga kärleken, sammansmältningens, samhörighetens fullkomlighet och alla behovs omedelbara tillfredsställelse, ursprungligen i den intimaste av alla existenser, i moderlivet. Under den fortsatta utvecklingen sker emellertid en serie förluster som var och en frammanar en brist som måste överbryggas. Här kommer fondkapitalet av narcissism att vara till stor hjälp när de oundvikliga förlusterna inträffar, och varje gång kan det te sig som om förlusten var ohjälplig och sorgen evig.

Jag vill ge en litterär ögonblicksbild av detta händelseförlopp och väljer ett litet stycke ur Harry Martinsons *Nässlorna blomma*:

”Första minnet är sommarafon. Landsvägen går torr och hård förbi deras grind. Röster ropa och leka i trädgården. Inne i boklövssalen träta ett par systrar, ropa skällsord och rycka varandra i håret. Själv börjar han springa neråt grusgången där de stora krusiga och taggiga snäckorna ligga tätt i kanten, ända till grinden. Systrarna ropa efter honom att inte springa bort. Men han jagar en gul aftonfjäril som flyger och fladdrar, utan ro. Den far iväg som ett löv som singlar från ett höstträd. Den vill inte in i halmhattens örmage. Den vill fly från djuret Barn, för vilket fjärilarnas släkte har den stora fasan. Barnet är fjärilens tiger och krokodil. Så går jakten. Fjäril och barn skynda förbi de hundra och nittioåtta egyptiska snäckorna och komma ned till grinden. Där flyger fjärilen ut mellan spjälorna. Barnet häver sig blixtnabbt på tå och griper om järnklinkan, hänger med knyck sin tyngd på den. Grinden far upp. Fjärilen har hunnit över vägen. En cykel är framme och kör över händer och fingrar, med bägge hjulen. Så jagar den vidare, följd av svordomar från trädgården. Martin ligger kvar på vägen och gråter. Fingrarna spänna och darra av smärta. Nu kommer modern ut från trädgården och hämtar in honom. Han tjuoter och kvällshimlen rör sig dunkelt i tårarnas disiga, salta lins. Efter en halvtimme är allt över och han sover med händerna i ett vattendoppat skynke. Han är tre år.”

Det är sorgens funktion att i det inre med minnets hjälp forma en ny inre bild att ty sig till så att det förlorade objektet och dess känslomässiga laddning antar en ny form som tjänar som ersättning för det förlorade. Först sker detta som en ersättning för förlusten; så småningom kommer det nya inre objektet att leva ett eget liv och blir för människan ett nytt inre objekt att förhålla sig till.

I sprickan mellan kärlek och sorg föds uttrycket

Kärleken är sålunda havande med separation och sorg. I sprickan mellan sammansmältningen och avskildheten uppstår det mänskliga behovet av gestaltning och uttryck och enligt Kristeva, t.ex., är det i just denna smärtans – och sorgens – spricka som

kreativiteten tar sin början med sina rop efter att återställa föreningen, upphäva övergivandet och reparera skadan, sluta sprickan och återgå i föreningen. Det är ju barnet och modersbrösten igen, den nödvändiga processen när det framfödda barnet skriker och när modern åter tar det till sitt bröst och den ljuva musiken uppstår om och om igen.

Så kan ju celledningen och evolutionen ses som ett slags biologisk grundläggande sorgeprocess med ständiga separationer med hjälp av det genetiska minnet och därtill små – och ibland språngvisa – förändringar som under trycket mot anpassning till nya livsmiljöer men en stabilisering mot bakgrund av det genetiska minnet leder till nya arter, organfunktioner och uppkomst av en del innovationer respektive utslocknande av andra. Det är som om en grundläggande biologisk process med fantasins hjälp kan tillskrivas psykologiska begrepp som separation, sorg, reparation och minne

Freud beskrev ofta sin undran över *barndomsamnesin*, som han kallade den, detta faktum att våra tidigaste minnen härrör sig från tiden kring treårsdagen. Dessförinnan är allt höljt i ett dunkel men detta innebär förstås inte att de minsta barnen lever i ett vakuum tills de sammanhängande eller episodiska minnena börjar ta form. Freud tänkte sig att detta var resultatet av en bortträngning av de tidigaste sinnliga upplevelserna, men det torde bara vara en del av förklaringen. Mer vikt kanske ska läggas till vilken form de tidigaste minnena har. Också de tidigaste barndomsminnena utgör lösryckta fragment av bilder som inte har något kontinuum utan just är i efterhand sammansatta episoder likt Martinsons jakt på fjärilen. Alison Gopnik är en barnpsykolog som har sammanställt moderna iakttagelser av de små barnens tankevärld på ett sätt som är tankeväckande för den som är van att tänka i psykoanalytiska banor. Gopnik betonar att det lilla barnets inre värld är helt annorlunda än den vuxnes till synes sammanhängande värld som i varje människa formas som något stabilt hopfogat till något som vi kallar ett själv eller känslan av att vara ett reflekterande subjekt. Barnet får bara successivt något som kan liknas vid en sammanhängande inre tankevärld, menar Gopnik. Inte desto mindre har också den lilla babyen vid några månaders ålder ett slags inre karta över sitt mänskliga universum och kan avläsa omvärldens bekanta eller obekanta ansikten och har förmåga att avgöra och avläsa något av den känslomässiga omgivningen utan att den utgör något överblickbart helt som överhuvudtaget kan ta form och än mindre benämnas. Min reflexion till Gopniks redogörelse av barnobservationernas resultat är att det hon skildrar stämmer ganska väl överens med grundtanken i att vårt subjektiva vara långsamt formas ur psykets strävan att skapa sammanhang utifrån fragment av flimrande minnesbilder, där just sprickorna mellan fragmenten på något sätt måste fyllas ut med nya intryck, minnen och iakttagelser med ett ständigt kompletterande känslomässigt ackompanjement vars syfte kan tänkas vara att långsamt fylla ut och foga samman fragmenten till något slags helt likt filmbilders skenbara rörelse ur 24 stillbilder per sekund. Den hopfogade syntesen sammanhang kan med tiden av jaget uppfattas som ett subjekt med en egen benämning, världsbild och införlivat värde. Jag tänker mig att separationerna och återföreningarna bildar en kedja av först separata upplevelser som först i efterhand kan läggas samman i något som kan benämnas ett jag och uttryckas i sådant som ”första minnet”.

På liknande sätt innebär varje skapande akt ... att författa en text, att forma ett stycke lera, att teckna och färglägga en bild ett moment av att återfinna något och att känna igen något som man vetat men som varit diffust och fragmentariskt, ett sammanförande av brustna delar. Nobelpristagaren Orhan Pamuk skildrar den oförställda glädje som han som barn fann i att återge båtarna på Bosporen, allra mest när han bestämde hur vinden skulle forma röken ur ångfärjornas skorstenar. Plötsligt blev bilden komplett och han kände igen sig i upphetsning och glädjerus. Hade denna momentana skaparglädje sina rötter i den som fragment och dofter upplevda tidigaste barndomen, frågar vi oss. Brottstycken, likt de många snäckorna längs Martinsons trädgårdsgång.

Människan som fragment

Pamuk har samlat rökmoln av minnesbilder och uppfångade berättelser från sin barndoms vemodiga Istanbul. Minnen är skärvor som behöver samlas för att kunna återges. Detta sker i varje självbiografiskt projekt. Memoarskrivande tycks vara på modet i dessa dagar. Jag har själv gjort ett försök och har också läst åtskilliga andras självbiografier. Kjell Espmark betonar detta med att människans minnen alltid är fragment, alltifrån sin tidigaste barndom. Kanske blir människans psyke aldrig annat än fragment, drömbilder och tankestycken som vid behov sammanfogas till något tillfälligt helt, menar han i sin bok som han fyndigt har gett titeln *Minnena ljuger* och illustrerar framställningen med lösryckta bilder och textfragment som sedan av läsaren kan sammanfogas till en – också tillfällig – helhetsbild. Också Torgny Lindgren har i sina *Minnen* låtit fragment från olika tider bilda en kalejdoskopisk bild av ibland humorfyllda berättelser och episoder utan att han sammanfogar dem. Sammanfogningen blir läsarens sak. Genom alla de här minnesböckerna går stråk av sorg, nostalgiska skildringar eller ansikten ur det förflutna, längesedan döda, kanske för generationer sedan, ansikten som flammar upp som bloss av liv som sedan sjunker undan.

Själva memoarförfattandet kan stimuleras av sorg och separation som framkallas i det oåterkalleliga skedda som författarna ändå vi ge en smula liv åt genom skrivandet. Det är mer än en rekapitulation, det är, tror jag, framförallt ett försök att bekämpa det fragmentariska och äntligen försöka få fram något helt. Men också det förblir ett försök. Jag tror Espmark har rätt i att människans psyke är och förblir fragmentariskt, i bästa fall kanske en räcka meningsfulla fria associationer. De separeras dock ohjälpligt och faller isär i en räcka drömfragment. Strindbergs *Ett drömspel* kanske är det tydligaste exemplet.

Sorg och kreativitet

Kanske man kan kalla alla de nödvändiga separationerna mellan idealtillståndet av fullkomlig kärlek och sorgen och längtan efter återföreningen för kriser i tillvaron, kriser i det lilla som framtvingar olika åtgärder med syftet att återställa föreningen och återvinna kärleken i en ständigt pågående pendling som successivt stärker självkänsla och identitet. Varje sådan pendling kan sålunda beskrivas utgöra byggstenar i upprättandet av vad vi kan kalla den sekundära narcissismen.

Freud skildrar i sin skrift om narcissismen att en avgörande fas i utvecklingen är när jaglibido kan omvandlas till objektlibido. Vad betyder detta? Kanske man kan beskriva som äventyret att urskilja minnesbilder av personer och ting och att äga dem i sitt inre som en inre värld och en karta med också känslomässigt innehåll. Den förmågan betraktas i den psykoanalytiska teorin som ett avgörande steg i utvecklingen och kan också sägas vara följden av det lyckosamma sörjandet vid en förlust, nämligen förlusten av illusionen som upptar barnet i början – att jag är världen och att ingen gräns finns mellan mig själv och världen. Upptäckten att andra finns i världen är i sig ett narcissistiskt trauma, en förlust av den infantila omnipotensen, ja, men utan att självkänslan går förlorad. Denna process finns faktiskt insmugen i Martinsons lilla berättelse där han låter världen speglas genom tårarnas lins när han somnar tröstad av modersfammen. Men naturligtvis är detta samtidigt en poetens efterkonstruktion! Men var kommer den ifrån? Ett minnesfragment, kanske. I varje fall en skapelseakt.

Melanie Klein har kallat processen när en självbild upprättas av en svår eller smärtsam upplevelse utan att jaget går förlorat för *den depressiva positionen* som ju således inte är ett utvecklingsstadium utan ett tillstånd i själslivet där upptäckten är att det går att hårbärgera det sorgliga och smärtsamma utan att gå under.

Här kanske vi närmar oss kärleken och sorgen som det konstnärliga skapandets ursprung, nämligen en knutpunkt där alla de otaliga upprepningar av grundkonflikterna som i

större eller smärre sammanhang kommer till synes i de varierande problem som människor söker hjälp för eller som tar sig uttryck i kroppsliga eller själsliga lidanden.

Jag har nämnt några författare som har påpekat hur det är ur *bristen* eller i sorgen som symbolerna skapas eller som kreativiteten stimuleras till producerandet av olika typer av konstverk. Alla har inte gåvan att kunna åstadkomma bestående verk för andra att njuta av som kulturföremål eller litterära verk. Men påfallande många konstnärligt verksamma författare och konstnärer har beskrivit olika förluster som blivit berikande eller som har lett fram till att man slagit in på den konstnärliga banan. En del har funnit hur lusten att skapa har lagt sig över förlusten och att sorgen och längtan efter kärlekens återförening har kunnat uppfyllas genom skapande verksamhet och en del har beskrivit att det är blott och enbart i den konstnärliga verksamheten som de kunnat finna befrielse från ångesten eller depressionen som blivit en så svår plåga i livet.

Exemplen kan göras talrika när det gäller tidiga förluster som i sin intensitet överstigit vad som kan anses "normalt" (vad det nu är) i välkända konstnärers biografier. Ett uppseendeväckande exempel är omständigheterna kring Picassos födelse. Det sägs att han efter förlösningen inte visade några livstecken och dödförklarades av den kringstående familjen. Först när farbrodern blåste tobaksrök på honom, hostade han till och vaknade till liv. Vid dopet fick han inte mindre än sju olika förnamn lånade från olika helgon. (Mailer, 1997). Denna legend kan kanske stärka övertygelsen om att också födelsens trauma kan räknas till förluster som individen söker överbrygga med kreativ verksamhet.

Självfallet har det här slaget av tidiga trauman delvis legendens karaktär som detta att "födas med segerhuva" dvs med intakta hinner, vilket kan vara en komplikation vid födelsen eller berättelsen om hur vår egen Ingmar Bergman kom till värden, klen och eländig så att alla trodde att han skulle avlida som spädbarn.

Men det berättas också om senare svåra förluster i stora konstnärers levnad. August Strindbergs mor avled i en långdragen lungsjukdom när August var 13 år, en förlust som han tycks ha upplevt som en förlust av själva kärleken. Man kan undra om den förlusten överbryggades i författarskapet som i vissa stycken ju handlar om kärlekssvek och förluster, inbillade och verkliga.

Om vi återgår till nobelpristagaren Harry Martinson beskriver han i sin berättelse från sitt liv den sanna historien om hur fadern tidigt lämnade familjen för att återkomma, varvid han gjorde personlig konkurs och söp ihjäl sig när Harry var fyra år gammal. När han fyllt sex år emigrerade modern plötsligt till USA från familjen och de små barnen, däribland Harry, som togs om hand av sin sjuka storasyster Inez som dog i lungshot efter bara något år varefter barnen utackorderades på socknen. Den barndomen formades sålunda till en rad svåröverkomliga förluster som Harry Martinson sannolikt kämpade med i hela sitt liv. Bilden av "första minnet" återger detta i förtätad form.

Naturligtvis innebär inte raden av tidiga förluster eller kärlekssorger tidigt i livet att kreativiteten blommar och blir till odödliga konstverk. Talang, formkänsla, arbetsförmåga, envishet och tur bidrar naturligtvis till en sådan sagolik utveckling.

Min poäng är heller inte en rekommendation att sätta penslar eller skrivdon i händerna på barn eller unga som genomgått kärleksförluster.

Kreativitet i ljuset av kärlek och sorg

Jag vill ändå väcka perspektivet som de här drastiska exemplen belyser – att den primära kärleken grundläggs vid födelsen och att kärlekens urform är längtan till moderlivet och sammansmältningen med modern.

Vi kommer alltså till den svåra frågan om vad som är kärlekens väsen som kan fördjupa vår diskussion om de starka känslor som kretsar kring kärleken, kärleksförlusten – den nödvändiga – och dess partiella återupprättelse i mänskliga starka passioner som förälskelse,

längtan, svartsjuka, hat och otrohet, teman som sysselsätter mytologi, konst och litteratur från alla tider.

Eftersom de kulturella uttrycken talar så starkt till oss så måste frågorna om de upprepade kärleksförlusterna i varje liv intressera alla människor.

Kan vi diskutera varje människoliv och livsproblem i också dessa termer? Går det att fånga kriserna vid kärleksförluster i termer av sorg och sorgearbete, fenomen som Freud 1917 beskrev i sin epokgörande uppsats ”Sorg och melankoli” där han diskuterade skillnaderna vid kärlekssorgen – förlusten av en nära anhörig (ett kärleksobjekt) – å ena sidan och melankolin (nu säger vi kanske depressionen) å den andra.

Freud använde inte ordet kris – det är av senare datum – men det är ett förtydligande av den process som Freud kallade ”arbete”, arbetet med att återställa laddningarna i de inre objekt som drabbar jaget vid en kärleksförlust. Det handlar vid sorgen om att återställa kärleksobjektet i det inre, att överbrygga klyftan som öppnar sig vid förlusten, då också jaget blir indraget i processen, och Freud betonar att motstridiga känslor väcks, inte bara sorg vid förlust av objektet utan också vrede och hat mot det övergivande objektet, alltså en stark ambivalens som kommer till uttryck i arbetet med att återställa kärleksrelationen, åtminstone i det inre.

Det är alltså reaktionen på förlusten av en älskad person eller av en abstraktion som trätt i dess ställe, för att citera Freud, som utgör krisen. De ambivalenta känslornas bearbetning i krisen innebär förstås en kamp mot elementen i de mänskliga krisernas hav.

Hur är sorgen möjlig?

Freud ställde sig frågan hur sorg är möjlig, denna sorg som är energikrävande och innebär en transformation av de internaliserade laddningarna på följande sätt: Realitetsprövningen har visat att det älskade objektet inte längre finns tillgängligt och den kräver att all kärleksladdning ska frigöras från just det objektet. Detta sker i sorgearbetet och innebär en form av identifikation med objektet så att blir en del av en själv, kanske vi kan kalla det ett internaliserat minne av personen. Minnet kan införlivat bli en prototyp för nya erfarenheter och öppnar för nya bindningar i framtiden. Allt eftersom detta sker återvänder energin och vitaliteten till en person som gjort en förlust. Sorgen är överstående.

Vid depressionen eller för att använda Freuds term, melankolin, riktas den aggressiva delen av ambivalensen mot det egna jaget som förlorar självaktning, fylls av skuld och skam, känslor som övermannar jagets försök till sorgearbete.

Ett berömt citat av Freud lyder: ”I sorgen har världen blivit utarmad och tom, i melankolin är det jaget självt.”

Johan Beck-Friis har i sin bok *När Orfeus vände sig om* diskuterat sorg och depression utifrån Orfeusmyten som just skildrar något av det som vi idag diskuterar. Här rör sig Orfeus just kring kärlekens och sorgens nav. Orfeus älskar Eurydike men når inte målet för sin kärlek, han förtärs av längtan och skapar i sin brist och strävan den vidunderliga musik som kan röra själva stenarna till tårar. Eurydike har blivit stungen av en orm – vilket är en bild av att hon ägts sexuellt av någon annan (Aristaios) – och hon dör och går förlorad för Orfeus som beveker Hades härskare att han ska få stiga ned i dödsriket och hämta hem Eurydike. Men på ett villkor. Han får på vägen tillbaka inte vända sig om och se på sin älskade. Han måste hysa tillit till hennes trohet. De återvänder upp ur dödsriket och strävar upp mot ljuset och då händer det värsta. Orfeus tvivlar och vänder sig om för att se på Eurydike. Därmed är hon på nytt förlorad för honom och glider ner bland skuggorna igen.

I mytens form återges här just den process som vi diskuterar, först kärlekkrisen vid förlusten av sammansmältningen i kärlek (= sammansmältningen med modern) som också är idealiserad, för Eurydike liksom modern tillhör ju en annan och Orfeus kan inte släppa denna idealiserade bild, och i sin sorg skapar han för att komma över klyftan. Skapandet väcker

hoppet om återförening men ambivalensen och raseriet övermannar honom och han vänder sig om och ser på Eurydike och han drabbas av depression när han förlorar Eurydike en andra gång. Nu kan han inte göra ett sorgearbete utan irrar rastlös omkring och går ett olyckligt öde till mötes och förlorar sitt huvud som fortsätter att sjunga i havet tills Apollon tystar honom.

I depressionen förlorar han sitt själv i självföreläsnings och skam och han förlorar all självaktning och går under.

I sin andra kris kan man kanske hävda att Orfeus inte förmår härbärgera sin narcissism och sin ambivalens och förlorar sig i självhat och självföreläsnings. Han förmår inte häva sin starka narcissism med hjälp av det Klein kallar den depressiva positionen, att acceptera sin självkritik men ändå behålla en tillräckligt positiv självbild – laddning av jaglibido – för att kunna gå vidare via nya identifikationer.

Den här orfiska processen tror jag nog att många människor går igenom gång på gång. Drabbade av tvivel vänder de sig om och gör avgörande förluster, reser sig och nödgas byta sina illusioner mot nya identifikationer. Sorgerna avlöser varandra i den serie av kriser av kärleksförluster och återvinnanden som E H Erikson först formulerade i människans åtta åldrar. Öden som drabbar varje människa blir ett återupprepande av dessa kriser, mer eller mindre djupgående, som formar vår karaktär och utveckling genom livet.

Alla blir ju inte konstnärer eller författare men ur kriserna kommer vi att var och en få källor att ösa ur, både när det gäller kärlekens förnyelser och mer eller mindre kreativitet i arbete och fritid.

Ingen undgår förluster under sin utveckling; ibland kan man undra hur svårt traumatiserade människor kan vinna en meningsfull tillvaro, till synes trots alla umbäranden, de som kallas maskrosbarn som mot alla odds klarar sina liv väl. Men vi ska därför i dessa tider av hyllade vittnesmål av sargade barn som skrivit sina självbiografier inte glömma bort de många som faktiskt går under i missbruk och social utslagning eller som tar sina liv.

Våra vanliga klienter

Kanske Orfeus-myten vara till hjälp när vi möter våra vanliga klienter i olika former av förlust i det vanliga vardagliga arbetet i samtalsbehandlingen. Alla har gjort förluster av skilda slag, förluster som har inträffat i varierande utvecklingsstadier i tillvaron. Några har likt Martinson genomlevt serier av bristskapande sorger i tidig ålder, andra känner dåligt till omständigheter kring sin tidigaste utveckling, som kanske sänker sig i minnenas dunkel. Här kan den legendformande fantasin komma till hjälp. Går det att stimulera en person att föreställa sig omständigheterna kring tillblivelsen – så som vi tidigare beskrivit –, fantasera om föräldrarnas möte och känsla för varandra kring den egna konceptionen? Hur tilldrog sig graviditeten, var någonsin abort ett övervägande? Föreställningen om att den egna begynnelsen var hotad, att föräldrarna har önskat bort en ur tillvaron kan naturligtvis bidra till otrygghet eller tvivel om stabiliteten i den egna existensen. Kjell Espmark har i sin nyss nämnda memoarbok *Minnena ljuger* återgett minnesfragment av detta slag: styvfadern höll honom ”på skoj” i späda ålder på rak arm utanför balkongräcket så länge att han såg sig själv falla mot en säker död. Minnet blixtrade förbi långt senare i en liknande situation av fallrisk och dödsfara. Kort sagt: tillvaron är osäker, och allt hänger på en tunn tråd. Hur har var och en som vi möter hanterat minnen av liknande slag och hur har detta påverkat livsvalen, yrkesvalen, val av partner och den egna kärleken?

Om vi återgår till mina exempel Picasso, Martinson och Strindberg så skildras deras livsavgörande förluster i skilda åldrar. Kan vi ta legenden om Picasso på allvar; att han svävade mellan liv och död, övergiven vid själva födelsen? Jag tror det och är övertygad om att händelsen i sig har förts vidare och sensibiliserat honom i utvecklingen till en passionerad hållning i en stark och rastlös närvaro där han ständigt låtit sina talanger komma till uttryck.

Låt mig också föra in Selma Lagerlöf i resonemanget, en kvinna med en sällsynt talang som föddes vanställd med en klumpfot som medförde att hon måste halta sig fram i livet och lita till andra förmågor än ett tilldragande utseende i ungdomen. Blyg och tillbakadragen ägnade hon sig åt berättelser, fantasier och skrivande. Lytet blev en livslång plåga; sorgen i den kanske också en kreativitetens källa.

Förlust kan ju alltså också vara förlusten av en kroppsdel eller en förmåga och hanteringen av förlusten kommer an på hur den tidigaste "urförlusten" har överbryggats. Kan det ligga något i detta? Hur mycket av överflödande kärlek kan ha legat bakom Picassos alla förnamn som han fick när han väl vaknade till liv?

Strindbergs beskrivna förlust av sin mor ägde rum när han var i förpuberteten, en känslig ålder, särskilt som den blivande styvmodern nu upptog faderns intresse. Denna kvinna blev naturligt nog ett hatobjekt för pojken som idealiserade sin döende mor. Och Strindbergs *urförlust*? Om den vet vi ingenting annat än att han betonade att han till skillnad från äldre bröderna var född inom äktenskapet, alltså ett välkommet barn.

Jag tänker alltså i termer av att *urförlusten* vid födelsen kan vara betydelsefull i de senare förlustupplevelser som alltid kan ses som nya editioner av den ursprungliga sorgen och återföreningen. Kanske kan det vara en god idé att i samtalsterapier komma in på tankar eller fantasier kring *urförlusten*, som kanske också reflekteras i det mytiska begreppet "urscenen" som Freud återkommande betonar i flera olika skrifter.

När jag har diskuterat kärleken och sorgens öden gestaltade i Orfeusmyten vill jag i diskussionen naturligtvis inte gå förbi den inom psykoanalysen mest omhuldade myten, nämligen Oidipusmyten som jag tänker kanske också har släktskap med Orfeuslegenden och som gestaltats i Sofokles drama om Kung Oidipus.

Oidipus försköts av sina föräldrar – var det inte på grund av en defekt fot? – och adopterades av Iokaste som var hans mor men som nu var drottning i Thebe där Oidipus gifte sig med sin okända mor sedan han tolkat oraklets spådom rätt. På någon väg i trakten råkade han i delo med en vägfarande som han dödade. Denne vägfarande var hans far. När Oidipus efterforskade situationen avslöjade siaren Teiresias sammanhanget, varpå Oidipus stack ut sina egna ögon, dvs. kastrerade sig själv inför den grymma sanningen.

Freud använde myten för att illustrera hur kärleken till modern, som egentligen är ouppnåelig, väcker barnets ambivalens mot den andra föräldern. Dödsönskningarna mot den andra föräldern väcker ambivalensen eftersom kärlek också finns för rivalen. Konstellationen, kallad oidipuskomplexet, upplöses genom sorg och identifikation samt bearbetning genom upptäckten av avståndets möjlighet. Detta görs möjligt just genom uppnåendet av det som Klein kallat den depressiva positionen. Avståndet och upplösningen av oidipusdrömmarna är, som Mikael Enckell har uttryckt det, villkoret för behovstillfredsställelse i den vuxna kärleken. Och den vuxna kärleken växer ur avståndets konst, menar Freud, analogt med vad som sker i mänsklighetens kulturprocess, där försakelsen av de omedelbara drifttillfredsställelseerna gör det möjligt för ett kultursamhälle att existera.

Vi som arbetar och lever i en västerländsk och föränderlig kultur behöver vara lyhörda för vilka berättelser, legender och myter som återges av våra klienters och patienters öden i den aktuella terapeutiska situationen. Jag har funnit stöd i mitt arbete i den tradition som formades i den psykoanalytiska "mytologin" som utarbetades av Freud och hans efterföljare, varibland den skola som tagit sin utgångspunkt i Bowlbys anknytningssteorier är en av de mest aktuella. Som gammal freudian finner jag bland det betydelsefulla vara hur man som terapeut uppmärksammar överföringskärleken och dess sörjande i processen också vid korta eller ultrakorta terapikontakter, rådgivningssituationer parallellt med genomgången av det som är de förluster som för klienten till terapisituationen. Vilka knutpunkter av förlust och

sörjande finns i just min patients historia, vilka legender och myter går att fånga upp som återger de kriser som är relevanta för just denna person?

Kanske är det inte alltför viktigt vilken relevant teori man som terapeut har införlivat under sin utbildning? Kanske är det en blandning av anknytningsteorier och inlärningsmodeller? Kanske finner du som terapeut den framkomligaste vägen vara en som din utbildning till KBT-terapeut eller DBT har betonat. Men centralt oavsett teoribildning är ändå i den kliniska verkligheten mötet med patienten eller gruppen av patienterna, kanske familjen, detta fundamentala att en relation skapas tvärs igenom den terapeutiska situationens skoltillhörighet. Det är i den terapeutiska relationen som fantasierna och hoppet om reparation ska få plats och utvecklas, och det är viktigt att ge den mytiska bilden av förloppet kärlek, sorg och återförening tillräckligt utrymme. Den uppgiften måste känneteckna varje terapeuts sätt att utforma atmosfären i mötet med den eller de som söker hjälp för sina livs dilemman.

Litteratur:

- Beck-Friis, J (2005) *När Orfeus vände sig om. En bok om depression som förlorad självaktning*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Bergman, I. (1987): *Laterna Magica*. Norstedts, Stockholm.
- Bowlby, J. (1969): *Attachment and Loss*. Basic Books, New York.
- Enckell, M: (2000): Personligt meddelande.
- Erikson, E.H. (2000): *Den fullbordade livscykeln*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Espmark, K (2010): *Minnena ljuger*. Bonniers, Stockholm.
- Freud, S. (1914): Introduktion till narcissismen. *S.Skr. IX*. Natur och Kultur, 2003.
- Freud, S. (1917): Sorg och melankoli. *S.Skr. IX*. Natur och Kultur, 2003.
- Freud, S. (1920): Bortom lustprincipen. *S.Skr. IX*. Natur och Kultur, 2003
- Freud, S. (1923): Jaget och detet. . *S.Skr. IX*. Natur och Kultur, 2003
- Freud, S. (1915-16): Föreläsningar. *S.Skr. I*. Natur och Kultur, 1996.
- Freud, S (1915): Granskning av överföringsneuroserna. (Fragment) *S.Skr. IX*, s. 234ff
- Freud, S. (1930): Vi vantrivs i kulturen. *S.Skr. X*. Natur och Kultur, 2008.
- Gopnik, A. (2009): *The Philosophical Child*. The Bodly Head, London.
- Janov, A. (1974): *Primalskriket*. Wahlström & Widstrand, Stockholm.
- Klein, M. (1988): *Kärlek, skuld och gottgörelse*. Melanie Klein i urval av Lars Sjögren och Ludvig Igra. Natur och Kultur, Stockholm.
- Kristeva, J. (1990), *Stabat mater*. Kristeva i urval av Ebba Witt Brattström. Natur och Kultur, Stockholm.
- Lagerlöf, S. (1921): *Mårbacka*. Bonniers, Stockholm.
- Lindgren, T. (2010): *Minnen*. Bonniers, Stockholm.
- Mailer, N. (1997): *Picasso som ung*. Natur och Kultur, Stockholm.
- Martinson, H. (1935): *Nässlorna blommar*. Bonniers, Stockholm.
- Rank, O. (1924): *Das Trauma der Geburt*. Wien. *The Trauma of Birth*. London, 1929.
- Sofokles (427 f.v.t): *Kung Oidipus*. Övers. E Ziliachus.
- Strindberg, A. (1886): *Tjänstekvinnans son I*. Nationalupplagan, Norstedts, Stockholm.
- Strindberg, A. (1902): *Ett drömspel*. Nationalupplagan, Norstedts, Stockholm, 1988.